

Володимир Ортинський

Національний університет “Львівська політехніка”,
директор Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

<http://doi.org/10.23939/law2023.38.001>

© *Ортинський В.*, 2023

Реформування кримінально-виконавчої системи поставили перед Україною завдання визначення пріоритетних умов і засобів соціальної адаптації осіб, які були звільнені з місць позбавлення волі.

У статті розглядається соціально-правова природа процесу соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Розглянуто проблеми соціальної адаптації зі звільненими з місць позбавлення або обмеження волі до умов життя на волі, визначено напрями роботи з ними, а також суб'єкти, які реалізують ці напрями.

Зазначено основні принципи державної політики щодо соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Зауважимо, що адаптація звільненого правопорушника – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були втрачені або зазнали значної деформації за умов її перебування у місцях позбавлення волі.

Відтак від цього етапу залежатиме подальша правомірна чи, навпаки, кримінальна життєдіяльність особи.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, ресоціалізація, реабілітація, соціалізація, соціальна адаптація, виправлення, перевиховання.

Постановка проблеми. Соціальна адаптація та реабілітація осіб, звільнених із місць позбавлення волі є важливим завданням державної влади та органів місцевого самоврядування. Ця тема стає все актуальнішою з кожним роком, адже після звільнення колишні ув'язнені стикаються з масою соціальних проблем. Насамперед це відсутність житла, засобів до існування, постійної роботи. Значна частина звільнених втратила соціально корисні зв'язки, потребує психологічної, соціальної, юридичної та медичної допомоги. Як показує досвід, звільнені з місць позбавлення волі

люди часто повертаються до колишнього способу життя або поповнюють лави безпритульних. Одна з основних причин – складна соціальна адаптація.

Покарання у вигляді позбавлення волі позначається на всьому подальшому житті і кар'єрі людини, а саме: на її психологічному стані та конкурентоспроможності на ринку праці.

Мета статті. Метою цієї роботи є розгляд окремих проблем ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, виокремити основні засади процесу їх ресоціалізації та соціально-психологічної адаптації.

Аналіз дослідження проблеми. Проблему пристосування колишніх в'язнів до суспільства досліджено у роботах: О. С. Міхлін, Ю. М. Антонян, В. М. Синьов, В. І. Кривуша, В. О. Меркулова, В. А. Бадира, Т. А. Денисова, В. І. Рудник, С. К. Гречанюк, О. В. Беца, А. А. Музика, В. М. Трубніков, О. А. Гритенко та інших. Їхні розробки та погляди стали основою цієї роботи, мета якої систематизувати та узагальнити чинники, що перешкоджають процесові адаптації засуджених після звільнення задля розробки пропозицій щодо їх усунення, послаблення.

Виклад основного матеріалу. В умовах щорічного зростання показників злочинності перед державою постає важливе завдання, яке полягає як у боротьбі з цим суспільно небезпечним явищем, так і з його попередженням. Вітчизняна практика виконання покарань дає підстави стверджувати, що держава не завжди і не повною мірою вживає ефективних заходів для того, щоб нейтралізувати негативні наслідки цього вимушеного примусу і досі ще не створила управлінських механізмів для ресоціалізації засуджених.

Усі засуджені перед виходом на волю, незалежно від віку, статі, соціального статусу, життєвого досвіду, стану здоров'я, мають багато спільних нагальних проблем, з якими вони зіткнуться на волі. Природно, що будь-хто, опинившись на волі після тривалого перебування у місцях позбавлення волі, отримує не тільки психологічний, але й культурний шок, що пов'язано зі швидкими перетвореннями в соціально-економічній та політичній сферах. Усі ці проблеми насамперед пов'язані із входженням колишнього ув'язненого до нового мікросередовища. Існує також проблема самостійного задоволення своїх як базових потреб, так і потреб вищого рівня.

Нехтування проблемами таких людей і нівелювання їхнього існування в нашому суспільстві призводить до втрат людського ресурсу на ринку праці, оскільки більшість звільнених осіб – це громадяни середнього працездатного віку. Зазначені негативні фактори зумовлюють визнання такої соціально-вразливої верстви населення як осіб, які відбували покарання та звільнилися із місць позбавлення волі.

Законодавець процес соціальної адаптації розглядає як притаманний лише особам, звільненим від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі. Зокрема у ст. 1 Закону України “Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк”. Під поняттям “соціальна адаптація” розглядається комплекс правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які здійснюються щодо звільнених осіб з метою пристосування до умов соціального середовища, захисту їх прав і законних інтересів [1, с. 203].

Так, О. Неживець, аналізуючи проблему адаптації осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, свого часу висловив думку про те, що соціальна адаптація є не тільки процесом пристосування до нового соціального середовища після звільнення, освоєння нових соціальних ролей і функцій вільних членів суспільства, але й “процесом виправлення і перевиховання

засуджених під час відбування покарання, оскільки він є зрештою процесом їх етичної, психологічної та організаційної підготовки до життя на волі” [2, с. 20].

Для людини, яка звільнилась з місць позбавлення волі, найважливішим насамперед є соціально-психологічна адаптація. Адже від того, як відбувається процес пристосування такої особи до нових для них соціальних умов, життєвих цінностей, норм і правил поведінки в доміантному соціумі, залежить не лише її становище, а й розвиток найближчого середовища.

Зазвичай більшість колишніх засуджених соціально дезадаптовані або у них переважає неадекватна поведінка, тому таким індивідам необхідно в короткі терміни відновити такі соціально значущі навички, як уміння заробляти і витратити гроші, забезпечувати себе одягом, харчуванням, житлом. Окрім того, допомогу в соціальній адаптації треба надавати й близькому оточенню, тобто сім'ї колишнього засудженого, адже за період перебування останнього за ґратами у їхньому житті могли відбутись значні зміни.

У науковій літературі окреслюють та обґрунтовують психологічну та соціальну адаптацію. Соціальна адаптація означає відновлення нормальних, соціально корисних відносин, тобто соціальну реабілітацію людини. За психологічної адаптації відбувається засвоєння суб'єктом стандартів та цінностей поведінки соціуму. Однак ці види адаптації не можуть розглядатись окремо, адже вони взаємопов'язані.

Здійснення соціально-психологічної адаптації передбачає вжиття комплексу заходів, які допоможуть звільненому з таких місць активно долучитися до реальних соціальних процесів й відносин та закріпити установки і норми, що сформувалися впродовж соціальної реабілітації.

Сенс процесу адаптації до норм соціального середовища після виходу із закладу позбавлення волі пов'язаний з процесом ресоціалізації, інтеріоризації (засвоєння) цінностей та норм, способів діяльності та вчинково-поведінкових патернів, що притаманні новому соціально-психологічному середовищу, а також формам взаємодії, що існують у ньому.

Польський соціолог Я. Щепанський вирізняє чотири етапи соціально-психологічної адаптації [3]:

- перший (початковий) – індивід, який адаптується, засвоює лише правила поведінки, проте система цінностей нового середовища внутрішньо ним не визначається;
- другий (терпимості) – коли середовище та індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки;
- третій (пристосування “акомодації”) – пов'язаний зі взаємною поступливістю: не лише індивід визнає і приймає систему цінностей середовища, але й представники останнього визнають деякі з них;
- четвертий (повної адаптації “асиміляції”) – коли індивід повністю відмовляється від попередніх норм і цінностей та повністю приймає нові.

Відтак первинно треба сприяти формуванню та розвитку в засуджених у процесі виконання та відбування покарання адаптаційних знань й індивідуально-особистісних якостей, які б полегшували подальшу психосоціальну адаптацію. Остання залежить від гнучкості особистості засудженого, її бажання залучитись до позитивного громадянського життя. У підготовці правопорушника до звільнення соціальному працівникові треба також створити для цього об'єктивні передумови, тобто пошук відповідного та за інтересами місця роботи, позитивних знайомств та інше.

Успіх адаптації після звільнення залежить від трьох груп факторів [4, с. 20]:

До першої групи належать особистість самого засудженого: толерантність в житті, в характері, в поглядах, діях особи тощо. Наприклад, розуміння, що аморально і злочинно миритися з расизмом, насильством, приниженням гідності, утиском інтересів і прав людини, проявляти терпимість, визнавати і приймати іншу людини, уміти оптимально реагувати на зауваження, справедливу і несправедливу критику, здатність говорити собі й близьким “ні”, відстоювати свою позицію, не обмежуючи при цьому гідності іншої людини.

До другої – умови зовнішнього середовища, що оточують особистість засудженого, належать:

- макросередовище – наявність житла, реєстрації, робота, задоволеність роботою;
- мікросередовище – сім'я і взаємостосунки з нею, взаємини з колективом, особливості взаємин з правоохоронними органами.

До третьої групи належать умови, в яких засуджений перебував в колонії і які впливають на поведінку звільненого, особливо у перші місяці перебування на волі: термін перебування в установі, взаємини з колективом та адміністрацією. Загалом, як зазначає в своїй роботі Питлюк-Смеречинська О. Д. [5, с. 13], в процесі відбування покарання зростає пильність та прагнення до діяльності, знижується авантюризм, чутливість та відданість. Особистість більшою мірою прагне до діяльності, стає менш авантюристичною. Водночас умови позбавлення волі негативно впливають на особистість засудженого, сприяють появі жорстокості і недовіри.

Висновки: Отже, адаптація звільненого правопорушника – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були втрачені або зазнали значної деформації за умов її перебування у місцях позбавлення волі. Державна політика має всебічно сприяти успішній соціальній адаптації таких категорій громадян. Адже в більшості таких осіб виникають труднощі на шляху відновлення своїх соціальних ролей та повернення до звичайних умов життєдіяльності.

Окрім того, суспільство повинно змінювати ставлення до засуджених, які звільнилися з місць позбавлення волі і не останню роль у цьому має відігравати держава. На рівні засобів масової інформації на державне замовлення має проводитися робота щодо зміни ставлення до осіб, звільнених із місць позбавлення волі, доведення того, що ці люди вже покарані державою за вчинене і суспільство має допомогти їм повернутися до загальноприйнятого життя на волі.

Проте сьогодні соціальна адаптація звільнених осіб проходить дуже складно, оскільки цей процес потребує фінансової підтримки з боку держави, але передбачені заходи не завжди встигають змінюватися відповідно до потреб суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шкута О. О. (2010). Наукові погляди на проблему виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: юридичні науки*. Запоріжжя : ЗНУ, № 4. С. 201–206.
2. Неживець О. (2005). Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08; Національна академія внутрішніх справ України. К., 232 с.
3. Соломатіна К. Ю. (2010). Роль психологічної та соціально-виховної роботи в адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Міністерство праці та соціальної політики України. К. URL: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Psihologia/24203.doc.htm.

4. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / за ред. Журавель Т. В. (2012), Пилипас Ю. В. К., с. 20.

5. Питлюк-Смеречинська О. Д. (2005). Особистісні зміни в умовах позбавлення волі : автореф. дис. канд. психол. наук: 19. 00. 01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка апн. України. К., с. 13.

REFERENCES

1. Shkuta O. O. (2010). *Naukovi pohliady na problemu vypravlennia i resotsializatsii zasudzhennykh, yaki vidbuvaiut pokarannia v koloniakh serednoho rivnia bezpeky*. [Scientific views on the problem of correction and resocialization of convicts serving sentences in medium-security colonies]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Serii: yurydychni nauky. Zaporizhzhia : ZNU, 4. P. 201–206.

2. Nezhyvets O. (2005). *Zabezpechennia sotsialnoi ta trudovoi rehabilitatsii osib, zvilnennykh z misty pozbavlennia voli*. [Provision of social and labor rehabilitation of persons released from prisons]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08; Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. K., 232 p.

3. Solomatina K. Yu. (2010). *Rol psykholohichnoi ta sotsialno-vykhovnoi roboty v adaptatsii osib, zvilnennykh iz misty pozbavlennia voli*. [The role of psychological and socio-educational work in the adaptation of persons released from prisons]. Ministerstvo pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy. K. URL: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Psihologia/24203.doc.htm

4. *Pidhotovka do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhenia abo pozbavlennia voli na pevnyi strok, u tomu chysli nepovnolitnikh*. [Preparation for the release of persons serving a sentence of restriction or deprivation of liberty for a certain period, including minors]: metodychnyi posibnyk/ za red. Zhuravel T. V., Pylypas Yu. V. Kyiv, 2012, p. 20.

5. Pytliuk-Smerchynska O. D. (2005). *Osobystisni zminy v umovakh pozbavlennia voli*. [Personal changes in conditions of deprivation of liberty]: avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19. 00. 01 / Ін-т психології ім. Н. С. Костюка апн. України. Kyiv, p. 13.

Дата надходження: 20.03.2023 р.

Volodymyr Ortynskyi

Lviv Polytechnic National University,

director of the Institute of law, psychology and innovative education,

doctor of juridical sciences, professor

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1624-2173>

volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua

PROBLEM ASPECTS OF SOCIAL ADAPTATION OF PERSONS RELEASED FROM PLACES OF DEPRIVATION OF WILL

The reform of the criminal-executive system has set Ukraine the task of determining the priority conditions and means of social adaptation of persons who have been released from places of deprivation of liberty.

The article examines the socio-legal nature of the process of social adaptation of persons released from prisons.

The problems of social adaptation of those released from prisons or restrictions of freedom to the conditions of life in freedom are considered, the directions of work with them, as well as the entities that implement these directions, are determined.

The main principles of state policy regarding the social rehabilitation of persons released from prisons are indicated.

We note that the adaptation of a released offender is a new adjustment of the personality to the social environment, acceptance of norms, laws, traditions, customs that were lost or underwent significant deformation under the conditions of his stay in places of deprivation of liberty.

Therefore, further legal or, on the contrary, criminal activity of the person will depend on this stage.

Key words: criminal and executive system; resocialization; rehabilitation; socialization; social adaptation; correction; re-education.